

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE BUHURUMERYEME DAİR

About Buhurumeryem in the Classical Turkish Poetry

Doç. Dr. Melek DİKMEN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye. melekdikmen@sdu.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

Öz

Geliş/Received:

03.03.2023

Kabul/Accepted:

21.03.2023

Sayfa/ Page:

32-51

Çiçek kültürü, Türk milletinin hayatında önemli bir yere sahiptir. Dağda bayırda yetişen kır çiçeklerinin yanında saray, köşk ve evlerin bahçelerinde yer alan çiçekler, yaşamın her kademesine sirayet etmiştir. Osmanlı döneminde çiçekler kitap sanatlarından el sanatlarına, giyim kuşamdan mezar taşlarına, tören ve merasimlerden edebiyata varana kadar birtakım manalar taşımıştır. Klâsik Türk şiiri, çiçeklerin edebiyattaki dilini ifade etme hususunda müstesna bir yere sahiptir. Bahariye kasideleri başta olmak üzere farklı manzumelerde yer alan çiçekler; edebî sanatlardan istifade etmek suretiyle gerçek ve mecazî manalarıyla ele alınmıştır. Klâsik edebiyatta sıklıkla zikredilen gül, lâle, sümbül, menekşe gibi çiçeklerin yanında sözü edilen çiçeklerden biri de buhurumeryemdir. Aynı zamanda Hz. Meryem'in isminden hareketle Hz. İsa ve onun ölülerini diriltme mucizesi ile bağlantılı ele alınmıştır. Ayrıca çiçek şekli, kokusu, tütsü olarak kullanılması, sevgilinin ben (hâl) ve saç (zülf) gibi güzellik unsurları ile ilişkili zikredilmiştir. Çalışmada buhurumeryemin Klâsik Türk şiirindeki yansımaları ele alınmış, şairlerin tahayyüllerinde ne şekilde canlandığı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, buhurumeryem, Hz. İsa, Tütsü, Hz. Meryem.

Abstract

Flower culture has a significant place in the life of the Turkish nation. The flowers in the gardens of the palaces, mansions and houses have spread to all levels of life in addition to the wildflowers that grow on the slopes of the mountains. During the Ottoman period, flowers carried a number of meanings from book arts to handicrafts, from clothing to tombstones, from ceremonies and ceremonies to literature. Classical Turkish poetry has an exceptional place in expressing the language of flowers in literature. Flowers in different poems, especially in Bahariye eulogies, have been handled with their literal and figurative meanings by making use of literary arts. In addition to the flowers such as rose, tulip, hyacinth, violet that are frequently mentioned in classical literature, one of the flowers mentioned is buhurumeryem. The flower, also known as cyclamen, was used together with the words frankincense, micmere, censer, which generally formed its name, based on the scans made on the diwans. At the same time, it has also been mentioned a lot with Jesus with reference to the Virgin Mary, and it has been discussed in connection with the miracle of resurrecting the dead. In addition, the flower is mentioned with its shape, fragrance, being used as incense, and beauty elements such as the beloved's self and hair are mentioned. In the study, the reflection of cyclamen in Classical Turkish poetry was discussed and it was tried to examine how it came to life in the imaginations of poets.

Keywords: Classical Turkish poetry, buhurumeryem, Jesus Christ, Frankincense Virgin Mary.

Giriş

Göçebe dönemlerde büyük ölçüde hayvancılık üzerinden geçimini sağlayan Türklerin yerleşik hayata geçmesiyle birlikte toprak ve tarım önem kazanmıştır. Önceleri dağlarda, bayırlarda gördükleri hüdâyinâbit kır çiçeklerine sevgi duyarlarlarken sonraları oturdukları mekânları tezyin eden çiçekler yetiştirmeye başlamışlardır (Okay, 2002). Türklerde çiçek sevgisi gündelik hayat ile sınırlı kalmamış edebiyattan sanata, ziraattan ekonomiye her sahada estetik anlamda hayat bulmuştur. (Tansuğ, 1988, s. 1; Atasoy, 2002, s. 60-207). Özellikle Osmanlı dönemi, çiçek kültürü ve sevgisi açısından özeldir. Bu dönemde sadece kadınların değil, erkeklerin de çiçeğe çok düşkün oldukları görülmekte, meselâ sarıklarının kenarına çiçek ilâştirdikleri bilinmektedir. Sosyal hayatta önemli olan Osmanlı çiçek bahçeleri¹ aynı zamanda ihtişamlı eğlencelere de ev sahipliği yapmıştır (Gökay, 2002, s. 55). Hatta 1718-1730 yıllarını kapsayan, belli başlı devlet adamlarının konaklarında lale yetiştirme modasının yaygın olduğu, zevk ve eğlence dönemi olarak Türk tarihine damgasını vuran “Lâle Devri” çiçekten adını almıştır.² “Gül-i Sad-berg, Gül ü Nevrûz, Gülşen-âbâd” gibi pek çok eserin adlandırılmasında çiçek isminin kullanılması dikkat çekicidir. Ayrıca Kutadgu Bilig’deki bahar tasvirlerinden başlayarak yazılmış olan Bahariye ve Nevruziye kasidelerinde, gazellerde farklı teşbihlerle sözü edilen çiçekler, kültürümüzdeki mükteşebatı göz önüne sermektedir.

Çiçeğin edebî dünyadaki yeri ve yansımalarından bahsedildiği zaman Klâsik Türk şiirinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemin şairleri çiçeği gerçek ve mecazî manalarıyla farklı edebî sanatlardan istifade etmek suretiyle anlatmış, mazmunlarla birlikte zengin bir dil malzemesiyle ele almışlardır. Beyitlerde “ezhâr, şükûfe, çiçek” kelimeleriyle genel olarak karşılanmasının yanında gül, sümbül, sâsen, nergis, lale gibi özel çiçek adlarına da yer verilmiş ve şairlerin tasavvurunda kokusu, şekli, rengi, sembolik ve mitolojik anlamı üzerinden çok farklı tasvirlerle konu edilmiştir. Gül, lale, nergis, sümbül çiçekleri kadar sık zikredilmemekle birlikte karşımıza çıkan çiçeklerden biri de buhurumeryemdir (buhûr-ı Meryem). Kültürel anlamda farklı özellikler taşıyan bu çiçeğin ismi, buhur ve Meryem kelimelerinden müteşekkil bir terkiptir. Bu terkinin ikinci kısmındaki Meryem ismi Hz. İsa’nın annesi olan Hz. Meryem’le ilgilidir. İlk kelime olan buhur ise farklı anlamlara gelmektedir. Buna göre, özellikle dinî törenlerde kokusu için ateşe atılmak suretiyle veya özel bir kap içinde yakılan, yanınca etrafa güzel bir koku yayan, dumanından faydalanılan maddeler hakkında kullanılan bir kavramdır (Ayverdi, 2011, s. 169). Ayrıca buhur (bahor, bohur, bohor) kelimesinin, “iki hörgüçlü erkek deve ve kışın adeta kudurmuş gibi olan azgın deve” manası da vardır (Türk Dil Kurumu, 2009, s. 488, 732; Solmaz, 2014, s. 248).

İlk bilinen medeniyetlerden itibaren tek tanrılı ve çok tanrılı dinlerde, dinî ve sihrî törenler sırasında ateşe güzel kokulu madde atmak veya mayı serpmek, yerine getirilmesi gereken önemli şartlardan biri sayılmıştır. Eski medeniyetlerde tütsü yakmak, manevî temizlenme ve tanrılara yaklaşma aracı olarak kabul edilmiştir. Güzel kokulu dumanların tanrıları hoşnut ettiğine, eğer kızgınlarsa öfkelerini yatıştırdığına, yapılan duaların göğe yükselip tanrılara ulaşmasına ve kabulüne vesile olduğuna inanılmaktadır. Aynı zamanda tütsünün iyi ruhları çağırıldığı, kötü ruhları uzaklaştırdığı inancından hareketle tütsülenen yer ve kişileri kötülüklerden uzaklaştırıp iyiliklere yaklaştırdığı düşünülmüştür. Dinî törenlerde ateşe buhur atma geleneği; tanrılara sunulan içki ve kurbanların yakılması sırasında bu takdimelerin dünyevî kirlerden, günahlardan temizlenmesi için ateşe tütsü maddeleri serpilmesinden kaynaklanmaktadır. Buhur yakma, tek tanrılı dinler içinde Musevîlik için ziyadesiyle önemli bir ritüeldir. Hıristiyanlıkta da buhur yakma geleneği vardır. İslâm’da ibadetlerle ilgili olarak böyle bir gelenek yoktur. Ancak Hz. Peygamber’in güzel kokuyu sevdiği, kokulu yağ kullandığı, bunu ashabına da tavsiye ettiği,³ ibadet maksadıyla değilse bile güzel kokmaları için mescitlerde buhur yakılmasını emrettiği bilinmektedir (Erdem, 1992a, s. 383). Cenazelerin yıkanması ve tekfiri esnasında günlük başta olmak üzere buhur ve tütsü yakılması da kültürümüzde yaygın olan geleneklerdendir. Bu uygulama muhtemelen hem yıkayanlara olumsuz bir koku gelmesinin önlenmesi hem son defa görmek isteyen yakınlarının zihninde hoş kokuyla hatırlanması hem de asıl mekânına güzel kokular eşliğinde konulması arzusuyla gerçekleştirilmektedir.⁴ Buhur yakmak için kullanılan, farklı malzemelerden istifade ederek çeşitli şekillerde yapılmış olan kaplar; buhurdan, micmer olarak bilinmektedir (Erdem, 1992b, s. 384).

Eski Türk kültüründe “alas” veya “alasanma” olarak ifade edilen tütsüleme, manevî arınma olarak kabul edilmiştir. Sonraki dönemlerde mevlid merasimlerinde ve tarikat ayinlerinde buhur yakma geleneği ikame olunmuş; bu amaçla öd, sandal, günlük, dut, ardıç ve söğüt kullanılmıştır. Gündelik hayata da yansımış olan bu gelenek, misafirlere kahve, gülsuyu ikram etmek ve buhur yakmak şeklinde devam etmiştir. Batılılaşmanın etkisiyle gülsuyu yerini kolonyaya bırakmış, ısınmada soba ve mangalla beraber evlerden kor ateşin çekilmesiyle buhur yakma geleneği zamanla tedavülden kalkmıştır. Aynı zamanda buhur, sıtma ve hummadan akrep sokmasına kadar tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Salgın hastalıkların önlenmesi için dışarıdan gelen yolcuların büyük şehirlere girmeden önce dezenfekte olmaları amacıyla tütsü odalarına alınmaları da dikkat çekicidir (Şentürk, 2017, s. 290).

1. BUHURUMERYEM ÇİÇEĞİNİN İSİMLERİ

Şemseddin Sâmî, buhuru Meryem çiçeğini, “köküne domuz ağırşığı⁵ denilen bir nebât”⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Yaban domuzları tarafından köklerinin ve yumrularının sevilerek yenmesi sebebiyle “domuz ekmeği, “domuz elması, domuz turpu, domuzağırşığı (Baytop, 1997, s. 93)” olarak da bilinmekte; toprak altındaki yumruları nedeniyle değişik yerlerde tombalak, deve topalağı (Solmaz, 2014, s. 260), yer somunu (Özhatay vd., 2017, s. 91) gibi yerel adlar da kullanılmaktadır. Bu çiçek aynı zamanda yöresel farklılıklara bağlı olarak halk arasında “Buhuru Meryem elması, domuz ekmeği, domuz soğanı, Macar şalgamı, tuz topalağı” (Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi, 1978a, s. 49), Meryem ana eli (Muallim Nâcî, 2006, s. 155), devetabanı (Türk Dil Kurumu, 2009, s. 1440), tavşanpaçası (Şemseddin Sâmî, 1989, s. 872), “tavşankulağı, buhurotu, kır menekşesi, danagöbeği köstüköpeği, kuskusa, topalak” (Baytop 1997, s. 93), Meryem ana kandili, güz çiçeği, Fars sıkلامeni, eğri menekşe, boynu bükük, dağ menekşesi, lale kovan, ayı topanı, yediye gibi isimlerle de bilinmektedir⁷.

Ayrıca bazı bölgelerde yapraklarının biçiminden hareketle bu çiçek için deve tabanı veya devedabanı (Şemseddin Sâmî, 1989, s. 635) ismi kullanılırken Farsçadaki şutur-pâ kelimesi de Ferheng-i Ziyâ'da “Devetabanı: buhuri meryem denilen bitkinin bir nev’i” şeklinde tanımlanmaktadır. (Şükûn, 1984, II/s. 1299). Pakalın, sözlüğünün ilgili maddesinde, devetabanının Bursa’da dokunan bir kumaş adı olduğunu söylemektedir (1983, I/s. 434). Reşat Ekrem Koçu da Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü’nde deve tabanının “buhurumeryem” denilen bir bitkinin halk ağzındaki adı olduğunu söylemekte ve Pakalın’ın bahsettiği Bursa kumaşının söz konusu bitkinin şeklinden mühlhem bir süs motifi olması hasebiyle bu ismi almış olabileceğini söylemektedir (1969, s. 89).

Farsçada ayrıca draht Meryem (Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi, 1978b, s. 73), şalgamek (Doğan, 2012, s. 45); Arapçada Şecere-i Meryem, Buhur Meryem, İngilizcede sowbread, Latince Cyclamen Europaum L.-(Prymulaceae) şeklinde bilinmektedir (Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi, 1978b, s. 73). Çiçeğinin uzun ve kıvrık şekli dolayısıyla tavşankulağı da olarak anılan çiçek Filistin, Irak bölgesinde ise karnu’l-gazâl (geyik boynuzu) olarak isimlendirilmektedir.

2. ÇİÇEĞİN BOTANİK ÖZELLİKLERİ

Primulaceae (Çuhaçiçeğigiller) familyasından olup Latince adı Cyclamen Persicum/Cyclamen eur’dur. Doğada erken ilkbaharda çiçeklenmekle birlikte alçak arazilerde genellikle sonbahar ortasında kış aylarında çiçekli olarak görülebilir (Özhatay vd., 2017, s. 91). Umumiyetle kuytu ve taşlık yerlerde, ormanlık alanlarda, ağaç altlarında, çalılıklarda ve kayalık yamaçlarda gölgeli ve yumuşak topraklı yerlerde yetişmektedir (İlçim, 2014, s. 854; Yücel, 2002, s. 118). Genellikle pembe, beyaz veya mor çiçekleri olmak üzere bu iki rengin değişik tonlarında açan bir yaban bitkisidir. Çiğdeme benzeyen, yer elması gibi yumru kökleri, kalp biçiminde geniş yaprakları olan, çok yıllık otsu ve yabanî bir bitkidir.⁸

Bitkinin çiçekleri baş aşağı düşmüş şekildedir (Tırman, 1987, s. 55). Yaprakların, çiçeklerin sapları kökten sürer. Sapları kırmızıdır, çiçeğin savuşmasından sonra oluşan kapsül biçimindeki küçük meyvenin içinde tohumlar bulunmaktadır. İçinde “siklamen” denen alkaloid bir madde bulunduğu için eskiden doktorlukta kullanılırken (Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi, 1978b, s. 73) bugün ancak veteriner hekimliğinde istifade edilmektedir. Yumruları zehirli bileşik taşımaktadır (Baytop 1997, s. 93). Kökündeki soğan, sabun yerine elleri yıkamak için kullanılmaktadır. Türkiye’nin batısındaki illerle Adana, Mersin ve Hatay gibi Doğu Akdeniz illerinde doğal olarak yetişmekte olup Doğu Karadeniz ve Akdeniz Bölgesi’nde tabii birçok türü bulunmaktadır. Yabanî ve bodur bir çiçek olan buhurumeryem,

kültür bitkisi olarak saksıda yetiştirilmekte ve sıklamen adını almaktadır. Yaprakları bazen düz yeşil, bazen de yeşil üzeri gri boyalı gibidir. Çiçeğin adı olan sıklamen, aynı zamanda bir renk adı olarak da kullanılmaktadır.

Resim 1: Buhurumeryem çiçeği

Resim 2: Buhurumeryem çiçeği.

3. HALK HEKİMLİĞİNDE KULLANILIŞI

Buhurumeryem çiçeğinin tedavi amaçlı ne şekilde kullanıldığına dair detaylı bilgi, Hayâtî-zâde Mustafa Feyzî Efendi'nin yabancı bitkiler üzerine hazırladığı eserde yer almaktadır. Müellif, Akakir sahibine göre, buhurumeryemin tabiatının ikinci derecede sıcak ve üçüncü derecede kuru olduğunu dile getirmektedir. Bu bitki, göbek altına bir bez arasında konulduğunda bağırsakları yumuşatır, gazı giderir ve solucanları düşürür. İçildiğinde kan söktürücü ve rahimde ölmüş cenini düşürme özelliği bulunmaktadır. Sarılık hastalığına da faydalıdır.⁹ Şişmiş dalağa yakı gibi konulduğunda tedavi eder. Balla karıştırılıp göze çekildiğinde göz akıntısına ve zayıf görmeye iyi gelir. Şarapla karıştırıp içmek zehirlenmeye ve özellikle ilaçlardan kaynaklı zehirlenmelere faydalıdır. İbn Baytar'a göre, üsaresinden (özsuyu) bir damla yakılıp buharı koklansa dimağı temizler. İçildiğinde karaciğer hastalıklarına faydalıdır. Şarap yahut balsuyu ile içildiğinde saç kırana ve saç dökülmelerine iyi gelir. Kökü dövülüp bir bez içine konulup koklansa yarım baş ağrısını geçirir. Hamile kadın tarlada üstünden geçse çocuğunu düşürür. Kadınlar boyunlarına ya da kollarına bağlarsa hamile kalmazlar. Asabî ağrılarda ağrıyan yerlere ve nıkrise (gut hastalığı) yakı gibi konulursa hemen geçirir (Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi, 1978b, s. 73).

Bitkinin yumruları kusturucu, müshil ve uyarıcı etkilere sahiptir. Kuru yumrunun 0,5 gramı orta dereceli ishal için uygun bir miktar olarak bilinmektedir. Bu dozdan daha fazla kullanım tehlikeli olabilir. Yumruların ilginç bir kullanım alanı da tütün tarlalarında solucanlarla mücadele içindir. Toprak altındaki yumruların kaynatılmasıyla elde edilen sıvı, tütün fidelerinin dibine dökülerek toprak altındaki solucanların yüzeye çıkması sağlanır (Baytop, 1991, s. 225; İlçim, 2014, s. 854).

4. SÜSLEME UNSURU OLARAK KULLANIMI

Buhurumeryem çiçeğinin süsleme unsuru olarak kullanımı ilk olarak XVII. yüzyıl sonuna rastlamaktadır ve XVIII. yüzyılda da kullanılmaya devam ettiği görülmektedir (Resim 2-Resim 3). Ciltlerde kabartma, tezhip sanatında küçük çiçek motifi olarak XVIII. yüzyılda oldukça sevilen bir motiftir. Kitap sanatı dışındaki örneklerini yine aynı zaman diliminde çinilerde ve az da olsa mezar taşlarında görmek mümkündür (Demiriz, 1986, s. 340; Duran, 2008).

Resim 3: Mavi yalınkat sümbül ve açık pembe buhurumeryem. (Duran, 2008, s. 145.)

Resim 4: Sarı fulya ve beyaz buhurumeryem. (Duran, 2008, s. 153.)

5. MİTOLOJİK ANLATIMI

Halk arasında yaygın olan anlayışa göre, Hz. Meryem Hz. İsa'yı doğururken çektiği sıkıntıların etkisiyle zorlanarak bir çiçeğe tutunmuş ve bu çiçek sonradan el şeklini almıştır. Odunsu ve kuru bir yapıya sahip olan ve "Fatma Ana eli" veya "Meryem Ana eli" olarak bilinen (Resim 4) bu bitki, buhurumeryemdir. Ebelerin doğumun kolaylaşması için bu çiçekten yararlandığı bilinmektedir (Levend, 1984, s. 179; Üçer, 2017, 195-196). İnanışa göre doğum başlayınca suyun içine bırakılan bitki şişip açıldıkça doğumun kolaylaştığına inanılmaktadır. Aynı zamanda tekrar kurutulmak suretiyle birçok doğumda kullanılmaktadır (Şen ve Dinç Kaya, 2021; Gezin, 2007, 65).¹⁰ Bu bitki, tohumlarını bünyesinde saklamaktadır ve yumruk şeklindeki ele benzemektedir (Resim 4). Namibya çöllerinde nadir yağan yağmurlar sırasında, kuru ve ölü görünümdeki bitkinin yaprakları açılıp yeşil bir renk almakta ve uzun kuraklık dönemlerinde avuç olarak nitelendirilen gövdesinde koruduğu tohumlarını toprağa saçmaktadır. Yeni bir kuraklık dönemini geçirmek için yağmur sonrasında bitki bünyesinde bir miktar su depolayan bitkinin yaprakları kapanıp kurur. Ayrıca, çapı 4-10 cm olan sıkı bir odunsu top şeklinde içe doğru kıvrılır. Görünürde kurumuş liken toprağına benzeyen bitki, çok uzun ömürlüdür, 1000-2000 yıl kadar yaşayabildiği bilinmektedir (Şen ve Dinç Kaya, 2021, s. 225). Bitki, söz konusu amaçla kullanılmak üzere genellikle hacca gidenler tarafından Arabistan'dan getirilmektedir. Türklerde bu bitkinin, Umay Ana'nın doğumu kolaylaştırarak bir ölçüde anne ve çocuğu koruyucu etkisi olduğu şeklindeki inanışın, bitki ile sembolize edilerek günümüze taşınabilmiş formu olduğu ifade edilmiştir (Yüksel, 2007, s. 25).

Resim 5-6: Meryem ana eli veya Fatıma ana eli olarak bilinen bitkinin kuru ve yaş hali. (Şen ve Dinç Kaya, 2021, s. 225)

Hz. Meryem'in doğumu ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilere bakıldığında aslında halk arasındaki inanıştan farklı bir anlatım görülmektedir. Zira Meryem suresinde "Doğum sancısı onu bir hurma ağacına (dayanmaya) sevk etti. "Keşke, dedi, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!" Aşağısından (İsa yahut melek) ona şöyle seslendi: "Tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arku vücuda getirmiştir. Hurma dalmı kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün. Ye, iç. Gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok merhametli olan Allah'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım." (Kur'ân-ı Kerîm, 19/23-26) buyurulmaktadır. Âyetlerde hurma ağacı zikredilmekte iken halk arasındaki inanış, buhurumeryem çiçeği şeklindedir. Ayrıca İslâm resim sanatında Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili tasvirlerde hurma ağacının yer alması (Resim 5-Resim 6) Kur'ân'ın anlatımına uygundur.¹¹

Resim 7: Hz. Meryem ve kucağında bebeği Hz. İsa. Kısas al-Enbiyâ, Paris Bibliotheque Nationale, Ms. Or. Supp. Persan 1313, 174a. (Uzun, 2016, s. 406)

Resim 8: Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurması, Kısas Al-Enbiya, Dublin Chester Beatty Library, MS 231, y. 277. (Uzun, 2016, s. 405)

6. KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNE YANSIMASI

Buhurumeryem, Klâsik Türk şiirinde gül, menekşe, lale, nergis gibi sıklıkla zikredilen çiçeklere oranla az kullanılan bir çiçektir. Beyitlerde buhûr-ı meryem, bahûr-ı meryem gibi adlarla zikredilen bu çiçek, farklı çağrışımlarla söz konusu edilmiştir.¹² Buhurun kelime anlamından hareketle tutsu ve koku ile bağlantısı, bitkinin yapraklarının ve çiçeklerinin şekli, kokusu, Hz. İsa ve Hz. Meryem ile ilgili tedailerle

şiiirlere yansımıştır. Mitolojik geçmişi açısından da dikkati çeken bitki, beyitlerde sevgilinin zülfü, dâmen, Hz. İsa, Mesih imgeleri ile ön plâna çıkmıştır. Şiirlerde vurgulanan özellikleri aşağıdaki başlıklar altında tasnif edilebilir:

6.1. Buhur, Buhurdan ve Micmere Bağlantısı

Çiçeğin adını oluşturan terkipteki buhur kelimesinden hareketle, buhurumeryem çiçeğinin beyitlerde buhurdan ve micmere kelimeleriyle birlikte kullanımı söz konusudur. Micmere, cemre ile aynı kökten olup ateş közü verip içinde tütsü yakılan kap, tütsü kabı, buhurdan demektir (Ayverdi, 2011, 821). Buhurdanların içindeki ateşin yere dökülmesini engellemek için küre, yumurta veya sivri miğfer şeklindeki gövdenin ayakları altında tepsi bulunmaktadır. Açılabilen üst parça genellikle bitki motifleriyle işli aralıklardan dumanı rahatça çıkıp yayılmasına uygundur (Şentürk, 2017: 291; Pakalın, 1983, I/s. 245).

Beyitlerde buhurdan; görüntüsü, rengi, şekli itibariyle çoğunlukla laleyle birlikte ele alınmıştır. Cinânî, bahçenin farklı köşelerinde arzıendâm eyleyen, hafif hafif esen, hoş ve latif rüzgârlarla kokusu dağılan buhurumeryem çiçeklerini, evlerde micmere-gerdanlarda yakılıp güzel kokular saçan tütsüler gibi düşünmüştür. Beyitte buhurdanlarda misk, anber gibi güzel kokuların kullanımı geleneğini hatırlamakta fayda vardır:

Câ-be-câ micmer yakup bâgun buhûr-ı Meryemi

Kıldı enfâs-ı nesîmün müşg-bâr u ‘anberîn

Cinânî, K. 28/14

Hâtif’in fesleğen, şebboy, lale, buhurumeryem, sümbül ve yasemen gibi kokulu çiçeklerden oluşan bahçe tasvirine yer verdiği şarkıda, her bir çiçek farklı özelliği ile dile getirilmiştir. Fesleğen keskin kokusunun yanında rengi itibariyle de sevgilinin perçemine teşbih edilmiştir. Gece koku saçan ve rengi itibariyle saça benzetilen şebboy bile sevgilinin saçının kokusunu duyunca baştan çıkmıştır. Sevgilinin kıvrıcık ve lüle lüle saçları (turra) sümbülle ilişkilendirilmişken sinesi yasemen çiçeği renginde ve kokusundadır. Buhurumeryem çiçeği de pembeli, kırmızılı, erguvan renkli çiçekleriyle etrafa koku saçmaktadır. Aynı zamanda buhur olarak yakılması yönüyle lale ile birlikte ele alınmış, buhurdanın şekliyle lale arasında bağ kurulmuştur.

Fesleğenlikden nişân virmekde tâb-ı perçemi

Ser-be-ser bâşdan çıkub şebbûlar olmuş sersemi

Lâle-âsâ dâğdâr itdin buhûr-ı Meryem’i

Turralar sümbül misâli sîne nakş-ı yâsemen

Hâtif, Ş. 7/3

Sadrazam İbrahim Paşa hakkında yazdığı kasidede Necib Çelebi, sümbül bahçesinde esen nesim rüzgârını, elindeki lale tütsülüğünde buhurumeryemi yakmış ve bahçeyi tütsüleyen kimseye benzetmiştir. Güzel koku yaymak için meclislerde buhur yakılması geleneğine telmihte bulunan beyitte lale hem buhurdanın şekline hem de içindeki köz ile rengine işaret etmektedir. Ayrıca sümbülle buhurun dumanı arasında renk ve koku ilgisi kurulmuştur:

Buhûr-ı Meryemi yakmış ider tebhîr gül-zârı

Elinde mücmer-i lâle nesîm-i sümbülistânın

Hakverdioğlu, 2007: 450¹³

6.2. Yapraklarının Şekli

Şeyhülislâm Yahyâ’nın beytinde, çiçeğin yapraklarının şekli teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır. Gonca dudaklı sevgilinin kokusu ile sıkılamenin kokusu mukayese edilmekte, sevgili üstün gelmektedir. Beyitte geçen “gûşı burulmuşdur” terkiibi, “bir kimseyi gizlice uyarmak, bir konuda dikkatli olunması için uyarıda bulunmak” anlamına gelen “kulağını burmak, kulağını bükmek” (Ayverdi, 2011, 710) deyimini hatırlatmaktadır. Bir anlamda sevgili ile koku yarışına girmemesi hususundaki ikaz sebebiyle buhurumeryemin kulağının burulduğu dile getirilmiştir. Bunun yanında çiçeğe “tavşankulağı” denildiği de hatırlanmalıdır:

Senün bûy-ı dil-âvîzünle bahse eylemez cür`et

Bahûr-ı Meryemün ey gonce-fem gûşı burulmuşdur

Ş. Yahyâ, G. 80/3

Buhurumeryemin kokusuna vurgu yapan Bursalı Tâlib, tecrid makamında olan Hz. İsa gibi yalnız oluşuna işaret etmektedir. Taçyapraklarının tecrid ehli bir derviş gibi kafasını önüne eğmiş vaziyette duruşu, şaire Hz. İsa'yı hatırlatmaktadır. Ehl-i tecrid oluşundan dolayı dördüncü gök katında kalışı anlatımı ile makam kelimesi arasında bağ kurulabilir:

Makamı gülşen-i tecrîd olan 'Îsâ gibi dâ'im

Bulur bûy-i buhûr-i Meryem-i maksûdı kâmında

B. Tâlib, G. 100/4

Cem'î'nin beytindeki anlatıma göre buhurumeryem, kibir kadehinden korkusuzca içip sarhoş olmuş ve bunun etkisiyle sarhoş olmuş, külâhını eğmiş ve şuhluk yapan bir kimsedir. Beyitte geçen şebkülâh terimi, cebeci askerlerin giydiği, tepesi altından biraz daha geniş olan, üstü düz, kalın kordonları bulunan, törenlerde ön tarafına bir tüy takılan bir çeşit başlık adıdır (Ayverdi, 2011, 1158). Aynı zamanda keçeden yapılmış başlık anlamına da gelmektedir. Külâhın kec vasfı ile kullanılması, kabadayı tipli insanlar tarafından başlığın yan getirilerek eğri bir şekilde kullanılmasını akla getirmektedir. Buhurumeryemin külâhını eğmesi (yapraklarının eğri durması), çimenlikte kibir kadehini içip sarhoş olması ve kafayı bulmasından dolayıdır. Levendane ve kabadayı tavırlar içindeki tutumu, bundan dolayı tabii bir durumdur:

Buhur-ı Meryem idüp taraf-ı şeb-külâhını kec

Çemende mest-i ser-endâz-ı câm-ı nahvetdür

Cem'î, K. 14/12¹⁴

Cem'î'nin anlatımına benzer şekilde buhurumeryemin kibirle birlikte anılması durumu, Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî'nin Şükûfenâme'sinde de görülmektedir. Menekşenin buhurumeryeme haddini bildirmek üzere çıkıştığı sahnede kibri ön plana çıkarılmakta, mukallid olduğu vurgulanmaktadır. Menekşe, buhurumeryem çiçeklerinin biçimini etrafı gözetleyen bir murakıba benzetmiş; boynunu yana doğru eğmesini de riya ile cezbe ehliymiş gibi görünmesi şeklinde ifade etmiştir. :

Buhûr-Meryem nedür bu sende bed-hû

Gören elbetde senden dönderür rû

Zamânun yok mekânun yok be ahmak

Ya şûhâne revişün kibrle ancak

Murâkıb-veş idersin şöyle reftâr

Nedür bu hîle vü tezvîr her bâr

...

Egersin boynunu bir yana dâ'im

Diyeler cezbe ehli zâta kâ'im

Alvan, 2022: 152

Buhurumeryemin kendisine yöneltilen itirazlara binâen verdiği cevap, yapraklarının eğik duruşuna açıklık getirmektedir. Buhurumeryeme göre boynunun eğri oluşu, sahip olduğu aşk duygusundandır ve bu aşk da mecâzî aşk olmayıp hakikîdir. Ayrıca beyitte bu çiçeklerin toplanıp deste halinde çiçekçiler tarafından satılması hususuna da işaret edilmiştir:

Benüm sen sanma bu 'aşkum mecâzî

Açılmışdur hakîkat-râha râzı

Benem ol 'aşk-ı cânân ile haste

Derüp bir bir iderler beni deste

Oluruz tōp-ı merd-i ‘aşq-ı meydân
İderüz zıkr-i tevhîdi be-her ân

Benüm ‘aşqdur iden boynumı egri
Gözime almazam dünyâyı dehri

Alvan, 2022: 153

6.3. Kokusu

Buhurumeryem çiçeği, güzel kokusu vesilesiyle de sıklıkla ele alınmıştır. Celvetî şairlerden Fenâyî Cennet Efendi, çiçeğin yerden göklere ulaşan kokusunu dile getirmekte, Hz. İsa gibi her yeri güzel kokulara boyadığını söylemektedir:

Buhûr-ı Meryemün bûyü irişdi hâkden eflâke

Mu‘attar itdi ‘İsâ-veş semâda vech-i cânânı

F. Cennet Efendi, G. 114/6

Mehmed Nebîl Bahariyye kasidesinde buhurumeryemi hoş kokusu ile benzerlik arz eden misk-i rûmî çiçeği ile birlikte zikretmektedir. Yakılıp buhur olarak kullanılması da beyitte dile getirilmiştir:

Buhûr-ı Meryeme destinde virmiş misk-i rûmîdir

Elinden yandı ol muğ-beçenin bî-berg ü bâr oldı

Mehmed Nebîl, K. 97/12

Yahya Nazîm’in Nevruziyye kasidesinde ifade ettiğine göre bahçeyi buhurumeryem çiçeğinin kokusunun sarması, hafif hafif esen latif saba rüzgârı vesilesiyledir. Böylelikle koku, her yere sirayet etmekte ve meclisi hoş kokulara boyamaktadır. Çiçek aynı zamanda buhur olarak kullanıldığı için kokusu göklere kadar ulaşmaktadır. Nevruz zamanı Hz. İsa’nın göklerden o kokuyu teneffüs ettiği dile getirilmektedir. Aynı zamanda şairin “nevruzda” kokusunun yayıldığını söylemesi, çiçeğin baharda açmasına da işaret etmektedir:

Neşr idüp bûy-ı buhûr-ı Meryemi bâd-ı sabâ

Eyledi gökde Mesîhâ anı şemm nevrüzda

Yahyâ Nazîm, K. 77/5¹⁵

6.4. Buhur-Dâmen İlişkisi

Buhurumeryem çiçeği ile ilgili olarak zikredilen hususlardan biri de dâmen (etek, örtü) ile birlikte anılmasıdır. Bu durum, kokunun iyice üzerine sinmesi için buhurun üzerine örtü veya etek tutma hususu (Şentürk, 2017, 290-291) ile ilişkilidir. Bâkî’ye göre buhurumeryem çiçeğinin güzel kokusu tütsü gibi yerden (topraktan) göklere kadar ulaşmıştır. Böylece dördüncü gök katında olan Hz. İsa’nın elbise ve cübbesinin eteğini de kokulara boyamıştır. “Hâkden eflâke erişdi” ifadesi, Hz. İsa ile birlikte kullanıldığı için ayrıca onun göğe yükseltilmesi hususunu da çağrıştırmaktadır:

İrişdi hâkden bûy-ı bahûr-ı Meryem eflâke

Mu‘attar eyledi göklerde dâmân-ı Mesîhâyı

Bâkî, K. 15/5

6.5. Hz. İsa ile Birlikte Ele Alınması:

Buhurumeryem çiçeğinin beyitlerde umumiyetle Hz. İsa ile tenasüplü olarak ele alındığı görülmektedir. Çiçeğin isminde geçen Meryem adının yanında bu çiçeğin menkıbevî hikâyesi de bu hususta etkili olmuştur. Buhurumeryem, Hz. İsa ile birlikte yer aldığı beyitlerde genellikle onun nefesi ve ölüleri diriltmesi mucizesi ile söz konusu edilmiştir. Bahar mevsiminin gelişiyle açan çiçeklerden bahseden Bâkî, Hz. İsa’nın nefesi gibi feyizli ve bereketli olan bu mevsimde, buhurumeryemin açarak kokusunu yaydığından bahsetmektedir. Hz. İsa’nın ölüleri diriltme mucizesiyle baharda tabiatın yeniden hayat bulup canlanması ve çiçeklerin açması bağlantılı ele alınmıştır. İkinci mısradan ise, bir başka çiçek olan zambak, Hz. Musa’nın Firavun’a karşı gösterdiği yed-i beyzâ¹⁶ mucizesi ile birlikte zikredilmiş, hem

güzel kokusuna hem de beyaz rengine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda zambağın dilimli yaprakları parmağa benzediği için yed-i beyzâya teşbih edilmiştir:

Dem-i ‘Îsâ dirilür bûy-ı bahûr-ı Meryem

Açdı zanbak Yed-i Beyzâyı kefi Mûsâ-vâr

Bâkî, K. 18/19

Aşağıdaki beyitte yine Hz. İsa'nın nefesi ile canlılık verip ihya etmesi mucizesi söz konusudur. Bu bağlamda “cân bulmak, nefes oğlu, enfâs-ı Mesîh, neşr etmek” kelimelerinin bu mucizeyi çağrıştıracak şekilde tenasüplü kullanımı söz konusudur:

Cân bulup oldı nefes oğlu behûr-ı Meryem

Neşr edip ‘âleme enfâs-ı Mesîhâ lâle

Divan-ı İzzet ve Nigarname, K. 2/21

Bosnalı Âsım bahçeyi kokusu ile dolduran buhurumeryem çiçeklerinden bahsederken sabâ Mesîhini zikretmektedir. Hz. İsa saba rüzgârına benzetilmiş, ölüleri diriltme mucizesinden hareketle esintilerinin cana can katan özelliğe oluşu vurgulanmıştır. Nefehât kelimesi beyitte tevriyeli kullanılmış olup esinti anlamının yanında güzel koku manasını da ihtiva etmektedir:

Hadîkada ne bulurdı buhûr-ı Meryem-bûy

Ne hod Mesîh-i sabâ böyle cân-fezâ nefehât

Bosnalı Asım, K. 2/12

Hüsn ü Aşk isimli mesnevisinde bahar tasvirlerine yer veren Şeyh Gâlib, buhurumeryem çiçeğinin gülşene sürekli hizmet ettiğini dile getirmektedir. Bu hizmeti, buhur mesabesinde güzel kokular saçması sebebiyle olmalıdır. Ayrıca tevriyeli bir anlatımla şair, dem kelimesinin nefes anlamını da hatırlatmaktadır. Buhurumeryem ile İsa gülünün birlikte kullanılması hem bahçedeki çiçek tasviri hem de Hz. Meryem ile oğlu Hz. İsa'yı tenasüplü olarak anmak içindir:

Hizmette o gülşene dem-â-dem

Îsâ gülüdür buhûr-ı Meryem

Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, 650

Aşağıdaki beyitte buhurumeryem çiçeği, bahçedeki peygamber düğmesi çiçeğiyle¹⁷ bir arada tasvir edilmiştir. Buhurumeryem çiçeğinden dolayı Hz. İsa, bûy-ı mâderân (anne kokusu), peygamber ve canlandıran ifadelerine yer verilmiştir. Hayat-efzâ (hayat arttıran, canlandıran) kelimesini, peygamber çiçeğinin iştah açıcı olarak kullanılmasıyla ilişkilendirmek de mümkündür:

Buhûr-ı Meryem ile tûgme-i peygamberi bâğın

Hayât-efzâ çü bûy-ı mâderân-ı şehri ‘Îsâdır

Hakverdioğlu, 2007: 265¹⁸

6.6. Buhur-Duman İlişkisi

Beyitlerde buhurumeryemin tütsü özelliğinden dolayı dumanla birlikte ele alındığı da görülmektedir. Buna göre Sünbülzâde Vehbî, sevgilinin ateş gibi kırmızı ve parlak yüzünde amber mesabesindeki beni gördüğünden beri inlemelerinin ve âhının dumanının buhurumeryemi bastırıldığını dile getirmektedir. Bu anlatım, âh ateşi ile gönlünden çıkan dumanın, buhurumeryemin tütsüsüne üstün geldiği manasındadır. Amberin beyaz, ateşin de kırmızıya meyleden renginin buhurumeryem çiçeklerini hatırlattığı da düşünülebilir. Amberin renk ilgisi yanında koku ile ilişkili kullanıldığı da unutulmamalıdır. Amber yalın hâliyle koku vermediği için bazı işlemlerden geçirildikten sonra sürülerek veya ateşe atılarak kokusundan istifade edilmektedir. Amberin ateşle birlikte kullanılması güzel koku vermesi için buhurdanlıklarda kor ateşe atılması sebebiyledir (Şentürk, 2016, s. 316, 318). Hâl-i anber (amberli ben) terkibi de, amberin reçinesi sertleşmeden küçük parçalar halinde yoğrularak yüze yapıştırılmak üzere yapılmış suni benler için kullanılan bir tabirdir (Şentürk, 2016, s. 317; Dikmen & Çetin, 2012, s. 81). Aynı zamanda dumanın göğe uzanan hâli elif harfini, sevgilinin yuvarlak beni de he harfini çağrıştırmakta, böylece âh kelimesinin Arap alfabesi ile yazılışı da görsel olarak ortaya çıkmaktadır. Beyitte buhurumeryemin “günlük” manasında kullanımı da söz konusudur (Levend, 1984, s. 179):

Bahûr-ı Meryem’i basdırdı dūd-ı nâle vü âhım

Görelen âteşin-rûyunda hâl-i ‘anber-âsâyı

S. Vehbî, G.269/6

Buhurumeryemin aşk ateşi ile yakılıp tütsü yapıldığını söyleyen şair, yayılan dumanın sümbül olmadığını söylemekte; dumanla sümbül arasında renk ilgisinin kurulduğu görülmektedir:

Âteş-i 'ışkunla yandurdun behûr-i Meryemi

Dûdudur zâhir olan gülzârdan sünbül degül

Vahyî, G. 177/3

6.7. Misafir Karşılama Yakılması

Bahçe tasvirinin yer aldığı beyitte Mirzâ-zâde Sâlim “hezâr” kelimesini bülbül ve bin anlamını da hatırlatacak şekilde tevriyeli kullanmıştır. Zira gülşen bülbülsüz düşünölemeyeceği gibi orada gezip dolaşırken binlerce adım atmak da mümkündür. Bu gül (çiçek) bahçesine ayak basınca, elbette buhurumeryemin kokusunu duymak da kaçınılmazdır. Beyitte aynı zamanda bir yere gelen (kadem basan) değerli bir misafirin şerefine buhur yakılması geleneği de hatırlanmalıdır (Şentürk: 2017, 293). Zira bu husus, eskinin misafir ağırlama geleneklerinin vazgeçilmezlerindedir:

Kim hezâr gülşene basdıkça kadem

Kor buhûr aña buhûr-ı Meryem

M. Sâlim, Mesnevi 2/23

Fennî ise, buhurumeryemle çiğ tanelerinin (jâle) çemende güllere gülsuyu ikram etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine misafir karşılama ve ağırlamada yaygın gelenek olan buhur ve tütsü ile gülsuyu ikramı dile getirilmektedir. Ayrıca gülsuyunun ferahlatıcı etkisine de işaret edilmektedir (Özkan, 2010, s. 275):

Çemende güllere ikrâm için olursa sezâ

Buhûr-ı Meryem ile jâleler gül-âb-ı ferah

Fennî, G. 38/ 4

6.8. Kiliselerde Buhur Olarak Yakılması

Semâvî dinlerde buhur ve güzel kokunun mühim bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Hristiyanların kilise ayinlerinde farklı malzemelerden istifade ederek tütsü yakmaları da gelenektendir. Beyitlerde buhurumeryemin bu yönüyle ele alınması da dikkat çekicidir.

Şair Hâtif kendisini, hayal kilisesinde yakılmış buhurumeryem olarak tahayyül etmektedir. Tütsüden çıkan âh dumanının her yeri kaplayacak, bütün devranı dolaşacak derecede etkili olması da kaçınılmazdır. Dolaylı olarak sevgilinin kilisede bulunan bir put şeklinde tasavvuru da söz konusudur. Bununla birlikte şair, kiliselerde tütsü yakılması geleneğine işaret etmektedir:

Buhûr-ı Meryem olsam ol bütün deyr-i hayâlinde

Şerâr-ı dūd-ı âhım pür ider elbetde devrânı

Hâtif, K. 7/13

Sahn-ı çemeni kiliseye teşbih eden Âşık Çelebi, bu kilisedeki gülü Ferhâr mabedindeki puta benzetmektedir. Ferhâr, Türkistan'da bir şehir adı olup güzelleri ile meşhurdur. Budizm dinine mensup olanların mabedi anlamına gelmekte olup mabetlerinde pek çok nakış ve tasvir bulunmaktadır bu sebeple büt-i Ferhâr terkibi, bu mabetlerdeki resimlere, heykellere benzetilmek suretiyle güzellere alem olmuştur. (Uzun, 1999, 263; Erkal, 2021, 1103-1104) Şair, her gece şebboy çiçeklerinin buhurumeryem yaktığını söylemekte, her iki çiçeğin de güzel kokusunu etrafa yaymasından bahsetmektedir:

Her gice şeb-bûylar yakar buhûr-ı Meryemi

Deyrdür sahn-ı çemen anda büt-i Ferhâre gül¹⁹

Âşık Çelebi, K. 4/12

6.9. Baharda Açması

Buhurumeryem, bölgelerin iklimine göre değişiklik göstermekte, ilkbahar veya sonbahar döneminde çiçek açmaktadır. Beyitlerde zaman zaman bu hususa da işaret edilmektedir. Bahariye kasidesinde Vahyî, şâh-ı ezhâr olan gülün hükümdarlık alameti olan başındaki tacın kaybolmasından bahsetmektedir. Bu anlatım, fasl-ı gül olan baharın ve yazın bitip kışın geldiğini ifade etmektedir. Cincilerin tütsü yakması geleneğinden hareketle hırsızın ortaya çıkması için bahar da'vet-gerinin

buhurumeryem yaktığını söylemektedir. Kışın bitip baharın yaklaşmakta olduğunu müjdelemesi için buhurumeryemin tütsü olarak yakılması anlayışı, kokusunu yayması sebebiyledir:

Nâ-bûd olunca efser-i gül fehm-i düzd içün

Yakdı buhûr-ı Meryemi da‘vet-ger-i bahâr

Vahyî, K. 28/6

Süheylî ise baharın tabiatını ferah ve şen kılan unsurun, memdûhun lütfunun fazlalığı olduğunu söylemektedir. Baharın yüzünün gülmesi, o mevsimde açan çiçekleri de güldürmüştür. Feyiz ve bereket zamanı olan baharın nefesiyle tabiat canlanmış, buhurumeryem çiçekleri de açmıştır. Dolaylı olarak Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesine de işaret edilmektedir:

Fart-ı lütfundur iden tab‘-ı bahârı hurrem

Dem-i feyzünden olur zinde buhûr-ı Meryem

Süheylî, K. 32/22

Gelibolulu Âlî, şitâiyye türündeki şiirinde buhurumeryemden bahsetmekte, “Bu fasl içinde eger yirde olsa” demekle kış mevsimine ait bir çiçek olmadığına işaret etmektedir. Bahar mevsiminde açan bu çiçeğin, Hz. İsa'nın eşeğinin yiyeceği olacağını dile getirmektedir. Böylelikle şair, yumrulu köklerinin domuzlar tarafından sevilerek yenilmesi gibi eşekler ve belki de başka hayvanlar tarafından da ilgi duyulan bir gıda olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca çiçeğin yerde yetişmesi ve çok uzun boylu olmayışı da hatırlanabilir:

Bu fasl içinde eger yirde olsa va‘llâhi

Bahûr-ı Meryem olurdu har-ı Mesiha gıdâ

Gelibolulu Âlî, K. 79/5

Hz. İsa ile ilişkili olarak ele alan Yahyâ Nazîm, buhurumeryem çiçeğinin etrafa yayılan güzel kokusunun gönlüne tesir ettiğini dile getirmektedir. Aynı zamanda beyitte yer alan “evvel bahâr” ifadesi, çiçeğin açtığı ve kokusunu yaydığı dönemin ilkbahar mevsimi olduğuna işaret etmektedir:

Rûh-ı ‘İsâ zevk-yâb olsa nola evvel bahâr

Gönlüme neşr eyledi bûy-ı buhûr-ı Meryem’i

Yahyâ Nazîm, G. 737/5

6.10. Elbiselerin Tütsülenmesi

Güzel kokması için elbise ve gömleklerin tütsülenmesi, eski geleneklerdendir (Şentürk, 2017, 296). Beyânî'ye göre saba rüzgârı, goncanın dolabından kırmızı bir gömlek çıkarmış ve güzel koku için buhurumeryem yakıp tütsülemiştir. Gömleğin kırmızı rengi ile goncanın rengi; buhurumeryemle tütsülenmesiyle goncanın güzel kokusu ilişkilendirilmiştir. Goncanın elbise dolabına (câmedân) benzetilmesi de yapraklarının kat kat oluşundandır. Buhuru yakan saba rüzgârı olunca buhurumeryemin kokusunu her yere taşıması da kaçınılmazdır:

Al pîrâhen çıkardı came-dân-i gonçeden

‘İtr için bâd-i sabâ yakdı buhûr-i Meryem

Beyânî, G. 822/2

6.11. Cin Çağırma İçin Kullanılması

İslamiyet öncesi Türk inançlarında güzel kokuların iyi ruhları ve melekleri cezbedeceği kanaati mevcuttur. Günümüzde cin çağırdığı iddiasında bulunup fâl açan veya suya bakanların kendilerine gelenleri etkilemek için tütsü yaktıkları bilinmektedir (Şentürk, 2017, 291). İstenilen bir kimseyi kendine çekmek, cin peri toplamak için Esmâ çekilmekte ya da büyü yaparken tütsü yakılmaktadır (Onay, 1992, 73). Refî-i Kâlâyî'nin beytinde buhur yakılarak cin, peri, ruh vs. çağırılması âdetine (da‘vet) işaret edilmektedir. Burada sümbül, yine güzel kokusu nedeniyle gül bahçesinin bir köşesinde buhurumeryem yakıp peri yüzlü güzeli davet etmektedir:

Künc-i gülşende yakıp yine bahûr-ı Meryem

Bir perî-rû sanemi itmege da‘vet sünbül

Refî-i Kâlâyî, K. 21/18

Aşağıdaki beyitte meyhaneci çırağı, muhtemelen dağıttığı şarabın insanlara coşku vermesi sebebiyle Hz. İsa gibi ölüleri diriltme özelliğiyle zikredilmiştir. Ayrıca sihir ve büyü yapma etkisi altına almak için muhabbet kilisesinde buhurumeryem tütsüsü yaktığı da dile getirilmektedir. Muğbeçe kelimesinin “Mecûsî tapınaklarında görevli çocuk” (Ayverdi, 2011, 839) anlamı da beyti anlamlandırırken göz önünde tutulmalıdır:

Seni teshîr için ey muğbeçe-i İsi'dem

Yakarım deyr-i mahabbette behûr-ı Meryem

Levend, 1984: 179

Numân Mâhir Divanı'nda da benzer bir söyleyiş dikkati çekmektedir. Gönülleri büyüleyip etkisi altına almak amacıyla buhurumeryemin yakılışı dile getirilmektedir:

Dilleri teshîr için yakmış buhûr-ı Meryemi

Kibri artmış sanki kâfir mug-beçe olmuş krâl

Numân Mâhir, G. 126/5

Sevgilinin hattı (ayva tüyleri) ile sipend (üzerlik) arasında şekil ve renk benzerliği kuran Gelibolulu Mustafa Âlî, buhurumeryemin tılsım ve rukye amaçlı kullanılmasını söz konusu etmektedir. Zira halk inancına bağlı olarak Klâsik şiirde üzerlik, nazar ve ölümden koruyacağına inanılan bir bitki, dumana bol olduğu için de sıkça kullanılan tütsü malzemesidir (Kırıcı vd., 2018). Üzerlik tohumları yanarken çatlayıp çıkardığı seslerin nazar eden kişinin nazarını bozacağı ve gözlerini patlatacağı düşünülmektedir (Uysal Bozaslan ve Çağlar, 2017, 272-273). Kiliselerde buhur yakılması geleneğinin yanında, üzerlik ve buhurumeryemin büyü ve sihir amaçlı kullanılmaları da beyitten anlaşılmaktadır:

Sipend-i micmer-i deyr-i cemâldür hâş-ı yâr

Bahûr-ı Meryem anuñ `Âliyâ füsunesidür

Gelibolulu Âlî, G. 341/4

6.12. Dimağı Tazelemesi

Buhurumeryemle ilgili beyitlerde zaman zaman tedavi amaçlı kullanımına dair anlatımlar da söz konusudur. Bu bağlamda İbn Baytar'ın zikrettiği üzere, buhurumeryemin usaresinden (özsü) bir damla yakılıp buharı koklandığında dimağı temizleme özelliği bulunmakta (Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi, 1978b, s. 73) ve Füzûnî'nin beytinde çiçeğin bu özelliği dile getirilmektedir. Bu bağlamda Hz. İsa'nın diriltme mucizesi ile tütsünün insanların zihnine canlılık vermesi özelliği birlikte ele alınmaktadır:

Cân virür idi dimâga her dem

`İsi-veş anda buhûr-ı Meryem

Füzûnî, Gül-i Sad-berg/68

Birri Mehmed Efendi'nin Mehmed Paşa için kaleme aldığı Bahariyye kasidesinde ifade edildiğine göre buhurumeryem çiçeğinin kokusu, her yeri sarmıştır. Tütsünün felekleri kaplamasının yanında göklere çekilmiş olan Hz. İsa'nın dimağını doldurduğu da dile getirilmektedir:

Tutdı âfâkı yine bûy-ı buhûr-ı Meryem

Sahn-ı eflâkda pür oldı dimâğ-ı `İsâ

Medhiyye, VIII/18

6.13. Sevgilinin Güzellik Unsurları ile İlişkilendirilmesi

Buhurumeryem çiçeğinin şairler tarafından saç, ben gibi sevgiliye ait güzellik unsurlarıyla birlikte ele alındığı da görülmektedir. Bu teşbihlerde çoğunlukla koku ilgisi bulunmakla birlikte renk de söz konusu edilmiştir.

6.13.1. Saç

Beyitlerde sevgilinin saçlarının kokusuyla buhurumeryem çiçeği arasında sıklıkla bağ kurulmuştur. Buna göre huri soyundan gelme güzelliğe sahip meyhaneci çırağını gören şair, memdûhun yanağını pembe rengi, taraveti ve güzelliği yönünden sakız gülüne²⁰ benzetirken saçını koku ilgisinden istifade ederek buhurumeryem olarak tasavvur etmektedir. Şeyh Gâlib, sevgilinin yanaklarını pembe pembe oluşu, güzel kokusu, yuvarlaklığı ve parlaklığı yönüyle sakız gülüne teşbih etmiştir. Saçların buhurumeryem olarak tasavvuru, güzel koku yaymasından dolayıdır. Bu durum ise eski geleneğe

saçların misk ve amber gibi farklı yağlarla muattar kılınmasındandır (Şentürk, 2017, 296; Turan, 2019). Ayrıca hizmet bahçesinde bu güzelin görülmesi ile sakız gülü ve buhurumeryem çiçeklerinin açtığı, faslı baharın geldiği de müjdelenmektedir:

Ruhu sakız gülüdür zülfü buhûr-ı meryem

Hidmet-i bâğı gören muğbeçe-i hûr-nijâd

Ş. Gâlib, Tar. 72/13

Hâfız Mehmed Tâhir Efendi'nin Bahariye kasidesinde yer alan beyitte sevgili, ay istiâresiyle karşılanmıştır. Onun kıvrım kıvrım zülûfleri de hem şekil hem renk hem de koku yönünden buhurumeryem çiçeğine teşbih edilmektedir. Sevgili, bu özellikleri ve güzelliğiyle âşıkların gönlünü çaresizlik ve kararsızlık içinde bırakmıştır:

Buhûr-ı Meryem-i zülfinde pîç ü tâbı gördükçe

Dil-i 'uşşâkı ol meh ıztırârı bî-karâr itdi

Mehmed Tâhir, K. XXVII/7

Hâfız Mehmed Tâhir Efendi, tercî-i bendinde ise sevgiliyi yeni yetişmiş bir fidana benzetmekte ve çimenliğe henüz öylesinin gelmediğini ifade etmektedir. O sevgilinin boyu servi, güzelliği ve taraveti gül, kıvrım kıvrım saçları buhurumeryem mesabesindedir. Bahçedeki bir diğer çiçek ise başında kubbeler bulunan çadır çiçeğidir:

Buhûr-ı Meryem-i zülfinde pîç ü tâb nedür

Ser-i şükûfe-i çâderdeki kıbâb nedür

O verd-i bâğ-ı letâfetde âb u tâb nedür

Çemende serv niçün olmamış fütâde-i hâk

'Aceb bu bâğa o nev-res nihâl gelmedi mi

Mehmed Tâhir, Trc. B. 41/2

Sevgiliyi muhatap aldığı beyitte Bosnalı Âsım, sevgilinin saçının kokusunu buhurumeryemin kokusu ile bağlantılı ele almıştır. Saçlarının kokusunu hissetmek arzusuyla cihan bağında karşılığı olan çiçekler derilmiştir. Mesîh ve hevâ kelimeleri de Hz. İsa ile ilişkilidir:

Hevâ-yı bûy-ı zülf-i 'anberînün ile Mesîhler

Buhûr-ı Meryem'i ey büt cihân bâğında dirmişler

Bosnalı Asım,G. 150/4

Meşhûrî'nin muhammesinde zikredilen buhurumeryem çiçeği, sevgilinin kıvrım kıvrım bukleli saçlarıyla mukayeseli ele alınmıştır. Saçlar uzunluğu, rengi ve kokusu itibariyle tütsü olarak yakılan buhurumeryeme benzemektedir. Rum güzelleri arasında önde gelen sevgilinin saçları ile bu çiçeğin kokusunu mukayese etmek aslında abestir. Çünkü sevgilinin saçları yanında elbette buhurumeryem söz konusu edilmez:

Koklayan 'âlemde sen zülf-i hamı

İstemez hergiz buhûr-ı Meryem'i

Sen misin hüsnün kırâl-ı a'zamı

Dil-berân-ı Rûmyân'da serfirâz

Bir seni buldum sezâ-yı imtiyâz

Meşhûrî, Muhammes 8/2²¹

6.13.2. Hâl (Ben)

Beyitlerde buhurumeryemin sevgiliye dair güzellik unsurlarından ben (hâl) ile renk ve koku yönüyle ilişkilendirilmesi söz konusudur. Bâlî, hâl ve ben kelimelerini beraber kullanarak anlattığı beyitte, tütsü yakılan kap içindeki misk ve amberle bağlantı kurmaktadır. Miskin de Hitâ bölgesinden elde edildiği vurgulanarak kıymetine işaret edilmektedir:

Yakdı bahûr-ı Meryem'i hâl-i mu'anberün

Misk-i Hitâ'da nâfiye ol kara benlerün

Bâlî, G. 95/3

Sevgiliye dair güzellik unsurlarını sıralayan Bursalı Rahmî, saçları şekli itibariyle Hz. Musa'nın asasına benzetirken uzun ve kıvrımlı oluşuna işaret etmekte, âşık üzerindeki tesirini de hatırlatmaktadır. Hattının Hızır'a teşbihi ise rengi sebebiyledir (Kurnaz, 1998, 412). Sevgilinin la'l taşı gibi kırmızı dudaklarından dökülecek la'l kıymetindeki bir sözün âşığı ihya edip canına can katacak vasfa sahip olması, Mesîh-i sâni olarak tavsif edilmesine vesile olmuştur. Sevgilinin kırmızı renkli dudağı ateşi, beni ise kokusu, rengi yönüyle buhur ve tütsü olarak kullanılan buhurumeryemi çağrıştırmaktadır. Hz. Musa, Hızır (as) ve Hz. İsa'dan bahseden şairin Hz. Meryem'i zikretmesi tabiidir:

Zülfün 'asâ-yı Mûsî Hızra şebîh hattun

La'lün Mesîh-i sâni hâlün buhûr-ı Meryem

B. Rahmî G. 128/4

Meyhaneci çırağının güzel yanağındaki ben, âşığın hasta gönlü için buhurumeryem gibidir. Suyolcuzâde Mehmed Necîb beyitte, buhurumeryem çiçeğinin tedavi amaçlı kullanılmasını da söz konusu etmiştir:

Ol mug-beçenün hâl-i ruh-ı zîbâsı

Ben haste-dile oldu buhûr-ı Meryem

Suyolcuzâde, Mukattaat 2/2²²

Sonuç

Klâsik dönem Türk şiirinde şairlerin istifade ettiği kaynaklar arasında yer alan tabiat unsurları ve özellikle çiçekler, farklı edebî sanatlardan da istifade etmek suretiyle özel bir önemi haizdir. Gül, lale, sümbül, menekşe gibi sıklıkla kullanılan çiçeklerin yanında buhurumeryem denilen çiçek de şiirlerde söz konusu edilmiştir. Doğal ve yabani olarak kayalıklarda, dağlarda yetişen buhurumeryemin saksıda kültür bitkisi olarak yetiştirilene umumiyetle sıklamen adıyla bilinmektedir. Pembe, beyaz, mor renkli çiçekleri olan buhurumeryem, şairler tarafından şekli, rengi, kokusu, buhur ve tütsü olarak kullanımı, baharda açması, isminde Meryem geçmesi sebebiyle Hz. İsa ile birlikte ele alınması ile dikkati çekmektedir. Kiliselerde tütsü olarak kullanılması, elbiseleri tütsülemek ve cin çağırma amacıyla istifade edilmesi, gelen misafirleri karşılamada kullanılması gibi sosyal hayata dair hususların yanında sevgilinin güzellik unsurlarından olan ben ve saç gibi unsurlara koku ve renk açısından teşbihi de yaygındır.

Bahçedeki diğer çiçeklerle birlikte anılan buhurumeryem; gül, sümbül, zambak, peygamber çiçeği, misk-i rûmî, şebboy, reyhan gibi güzel kokulu bitkilerle birlikte ele alınmıştır. Koku ile ilgili tasvirlerin çok olmasında buhur olarak kullanımı da etkili olmuş olmalıdır. Bununla bağlantılı olarak çiçekler içinde en fazla micmere (buhurdan) mesabesindeki lâle ile zikredilmiştir. Tütsü olarak kullanımı dumanla ilişkili ele alınmasında da etkili olmuştur. Çiçeğin adında Meryem adının geçmesi, Hz. İsa'nın ölülere diriltme mucizesiyle birlikte ele alınmıştır. Bahariye, Nevruziye kasidelerinde ve baharla birlikte açan çiçekler arasında yer alan buhurumeryem, çok sıklıkla zikredilmeyen bir çiçek gibi görülse ve düşünülse de muhtelif yönleriyle birlikte epeyce söz konusu edilmiştir. Buhurumeryem üzerine yapılan bu çalışma ile aslında toplumda farklı çağrışımlarının ve zenginliğinin olduğu tespit edilmiştir. Hatta çiçeğin ismi sadece klasik döneme mahsus olarak kalmamış, günümüze de yansımaları olmuştur. Buhurumeryem Kamuran Şipal'in öykü kitabına, Lale Müldür'ün ise şiir kitabına isim olmuş, Behcet Necatigil'in şiirlerinde de söz konusu edilmiştir.

Kaynakça:

- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âli divânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> adresinden 25.01.2022 tarihinde alınmıştır.
- Aktaş, Y. (2010) *Mehmed Nebil ve divanı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Alpaydın, B. (2007). *Refi'-i Kâlâyî divânı (inceleme-metin)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Alvan, T. (2022). Nadide bir çiçek münazarası: Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbi'den Şükûfenâme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 118-64.
- Atacan, M. (2014). *Hafız Mehmet Tahir Efendi divanı (İnceleme-Metin)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Atasoy, N. (2002). *Hasbahçe Osmanlı kültüründe bahar ve çiçek*. Aygaz Yayınları.

- Ayan, H. (1981). *Cevrî, hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve divanı'nun tenkidli metni*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, Y. (2017). *Ravzî dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> adresinden 21.11.2022 tarihinde alınmıştır.
- Aydemir, Y. ve Çeltik, H. (2017). *Meşhûrî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56155,meshuri-divanipdf.pdf?0> adresinden 30.04.2022 tarihinde alınmıştır.
- Aydın, G. (2019). *Bosnalı Sâbit dîvânı'nın bağlamı ve işlevsel sözlüğü*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Ayvazoğlu, B. (1996). Şükûfenameler. *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür* (C. 3, ss.). İz Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1999). Bahçeler. *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür* (C. 4, ss.). İz Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı lugatı, misalli büyük Türkçe sözlük*. Bilnet Matbaacılık.
- Başpınar, F. (2008). *17. yüzyıl şairlerinden Beyânî'nin divanı'na inceleme-tenkitli metin*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Batği, Ö. (2017). *Numân Mâhir dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56156,numan-mahir-divanipdf.pdf?0> adresinden 15.01.2022 tarihinde alınmıştır.
- Bayram, Y. (2001). *Çiçekler ve diğer bitkilerin dîvân şiirine yansımaları ve anlam çerçeveleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Baytop, A. (1991). *Farmasötik botanik ders kitabı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Baytop, T. (1997). *Türkçe bitki adları sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgin, A. (2017). *Nigârî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0> adresinden 14.04.2022 tarihinde alınmıştır.
- Buhârî. (h. 1422). *Sahîhu'l-Buhârî*. I-XI. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır, Dâru Tavkı'n-Necât.
- Çakır, M. S. (2018). *Yahyâ Nazîm divanı (inceleme-tenkitli metin)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Çetinkaya Karafakı, F. ve Karafakı, L. (2013) Tıbbi bir bitki olarak gül. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi(Gül Sempozyumu Özel Sayısı)*. (17/2), 11-13.
- Demiriz, Y. (1986). *Osmanlı kitap sanatında natüralist üslupta çiçekler*. Acar Matbaacılık.
- Demirkazık, H. İ. (2009). *18. yy. şairi Mustafa Fennî dîvân (inceleme-tenkitli metin-Dizin) I-II*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Derdiyok, İ. Ç. (2005). Füzûnî ve gül-i sad-berg'i. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (XIV/1), 181-200.
- Dikmen M. ve Çetin K. (2012). Klâsik Türk şiirinde kadın takı ve aksesuarları. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. (61), 71-98.
- Doğan, Ş. (2012). *Ebulfeyz Mustafa Efendi risâle-i feyziyye fî lugatı'l-müfredâtı't-tıbbiyye*. (2. Baskı). Değişim Yayınları.
- Duran, G. (2008). *Ali Üsküdüârî tezhip ve ruganî üstâdı, çiçek ressamı*. Kubbealtı Neşriyat.
- Erdem, M. (1991). *Bursalı Tâlib ve Divanı tenkidli metin ve inceleme*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Erdem, S. (İstanbul 1992a) Buhur. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 383-384). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erdem, S. (1992b). Buhurdan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 384-385). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0> adresinden 14.02.2023 tarihinden alınmıştır.
- Erdoğan, N. (2022). *Klasik Türk şiirinde kutsal ve mitolojik bitkiler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Erkal, A. (2021). Klasik Türk şiirinde mazmunlaşan mekânlar: uthâneler, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, (5/3), 1094-1108.
- Erkul, R. (1992). *Birri Mehmed Dede (Magnisalı) hayatı-edebî kişiliği ve divanının tenkitli metni*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Gezgin, D. (2007). *Bitki mitosları*. Sel Yayıncılık.
- Gökçalp, H. (2001). *Fasihî divanı (inceleme-metin)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.

- Gökkır, B. (2009). *Meryem sûresi tefsiri metin ve yorum incelemesi*. Fecr Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2002). *Divan edebiyatında çiçekler I. güçlük nerede? (seçme makaleler 3)*. İletişim Yayınları.
- Güç, A. (2003). *Çeşitli dinlerde ve İslam'da kurban*. Düşünce Kitabevi.
- Güfta, H. (1995). *Sâlim (Mirzâ-zâde) hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve divanının karşılaştırmalı metin*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Hakverdioğlu, M. (2007). *Edebiyatımızda Lale Devri ve Damat İbrahim Paşa'ya sunulan kasideler inceleme-metin*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi
- Harmancı, M. E. (2017). *Süheylî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> adresinden 12.03.2022 tarihinde alınmıştır.
- Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi (1978b). *Yabani bitkilerin tıbda ilaç olarak kullanılışları*. (H. Tuncer Haz.). Atak Matbaası. Cilt 2.
- Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi. (1978a). *Yabani bitkiler sözlüğü*. (H. Tuncer Haz.). Atak Matbaası. C. 1.
- İlçim, A. (2014). *Hatayın sessiz güzelleri, 900 yabani çiçek Hatay bitki envanteri*. Hatay Valiliği Yayınları.
- Kahraman, S. A. (2014). *Osmanlı çiçekçileri ve çiçekleri*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kalkışım, M. (1994). *Şeyh Gâlib dîvânı*. Akçağ Yayınları.
- Kara, V. (2021). *Suyolcuzâde Mehmed Necîb'in hayatı, edebî kişiliği ve divan'ı (inceleme ve transkripsiyon)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ dîvânı*, MEB. Yayınları.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizâde Hâletî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> adresinden 27.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0> adresinden 18.08.2022 tarihinde alınmıştır.
- Kırbyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0> adresinden 29.07.2022 tarihinde alınmıştır.
- Kırıcı, S., Demirci Kayıran, S., & Tokuz, G. (2018). Doğu Akdeniz bölgesinde üzerlik (peganum harmala l.) bitkisinin tütsü olarak kullanımı. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 8 (1), 1-12.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yay.
- Koparan, B. (1995). *Cem'î hayatı, edebî şahsiyeti ve dîvânı'nın tenkidli metni*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kur'an-ı Kerim. (1993). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurnaz, C. (1998). Hızır-Edebiyat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 17, ss. 411-412). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutlar Oğuz, F. S. (2019). *Dîvân-ı İzzet ve nigâr-nâme (tezkire-i nigâriyye)*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/68921,divan-i-izzet-ve-nigar-name-pdf.pdf?0> adresinden 30.04.2022 tarihinde alınmıştır.
- Kutlar, F. S. (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0> adresinden 19.09.2022 tarihinde alınmıştır.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî dîvânı tenkitli basım*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar*. (4. Baskı). Enderun Kitabevi.
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî hayatı, edebî kişiliği ve divanı'nın tenkidli metni*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Muallim Nâcî. (2006). *Lugat-ı Nâcî*. (5. Baskı). Çağrı Yayınları.
- Mütercim Âsim Efendi. (2009). *Burhân-ı katı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Okumuş, S. (2007). *Nebzî dîvânı (inceleme-metin)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî hayatı, eserleri, dîvânının tenkidli metni*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Onay, A. T. (1992). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Önal, S. (2010). *Hâtif, hayatı, edebî kişiliği ve divanı (inceleme-karşılaştırmalı metin)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.

- Özhatay, N., Özhatay, E. ve Keskin, M. (2017). *Çekmeköy'ün kır çiçekleri*. Çekmeköy Belediyesi Yayınları.
- Özkan, Ö. (2010). Bir tedavi bitkisi olarak gül'ün divan şiirindeki görünüşleri. B. Kemikli ve S. Turan (Ed.). *Gül kitabı, Gül kültürü üzerine incelemeler.*(s.273-281) içinde.
- Öztoprak, N. (2010). Divan şiirinde giyim kuşam üzerine bir deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.* (4), 103-154.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. (3. Baskı). MEB. Yayınları.
- Sinan, B. (2004). *Bâlî Çelebi ve divanı (2b-35a) inceleme-metin*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Solmaz, A. O. (2014). Söz varlığımızda deve. Naskali, E. G. ve Demir, E. (Ed.), *Deve kitabı* (ss. 247-262) içinde. Kitabevi Yayınları.
- Şemseddin Sâmî. (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. Enderun Kitabevi.
- Şen, E., Dinç Kaya, H. (2021). Doğumda geleneksel uygulamalar: Fatma Ana eli bitkisi (*Anastatica hierochuntica* L.). *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi.* 11 (2), 223-229.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı şiiri kılavuzu*. Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM), C. 1.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu*. Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM), C. 2.
- Şeyh Galib (1975). *Hüsn ü aşk*. (O. Okay. ve H. Ayan Haz.). Dergâh Yayınları.
- Şükûn, Z. (1984). *Farsça-Türkçe lûgat gencinei güftâr ferhengi Ziya*. MEB Yayınları. I-II.
- Tansuğ, S. (1988). *Türklerde çiçek sevgisi ve "sümbülname" (The Turkish love of flowers and "Sümbülname")*. Grafik Sanatlar Matbaacılık A.Ş.
- Tanyıldızı, E. (2015). Elazığ halk kültüründe doğum adetleri. *Turkish Studies.* 10 (12), 1067-1084.
- Tarlan, A.N. (1992). *Hayâlî divanı*. Akçağ Yayınları.
- Taş, H. (2017). *Vahyî dîvanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0> adresinden 23.04.2022 tarihinde alınmıştır.
- Taşhan, S. T., Boybay Koyuncu, S. (2018). Kadınların doğuma yönelik geleneksel yöntemler ve etkileyen faktörler. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi.* (2), 150-155.
- Tırman, F. (1987). *Tabii çiçekler morfolojisi ve yapma çiçekçilikte kullanılan kalıplar*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Turan, M. (2019). XIV ve XV. yüzyıl divanlarında "koku" kavramı etrafında oluşan benzetme ve hayal dünyalarına bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*. (45), 251-272.
- Tuzlacı, E. (2011). *Türkiye bitkileri sözlüğü*. (2. Baskı). Alfa Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkiye'de halk ağzında derleme sözlüğü*. (3. Baskı) Komisyon. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. (11. Baskı). Akalın, Ş. H. (Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ulusoy, B. İ. (2021). *Sivas Yıldızeli ilçesine bağlı M. Sarıkaya, Karakaya, Kavak Ve Belcik köylerinin doğumla ilgili adet ve inanmaların sosyal antropolojik açıdan incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Uysal Bozaslan, S., Çağlar, A. (2017). Divan şiirinde sipend/üzerlik. *ASOS JOURNAL Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi.* 5 (54), 269-288.
- Uzun, T. (2016). *İslam resim sanatında Hz. Meryem*. Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler. (C. I, ss. 393-407) H. Babacan ve S. Özer, (Ed.). Gece Kitaplığı.
- Uzun, A. (1999). *Dîvân şiirinde İslâm dîni dışındaki diğer dinlerle ilgili mefhumlar*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Üçer, M. (2017). *Halk kültürümüzde Hz. Fâtıma (Fadime Ana)*. Cennet Kadınlarının Seyyidesi Hz. Fâtıma. (ss. 185-202) A. Aksu (Ed.). Sivas Belediyesi Yayınları.
- Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî dîvanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> adresinden 25.09.2022 tarihinde alınmıştır.
- Yergin, A. (2021). *Van'da doğum gelenekleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Yıldız, A. (2010). *Fenâyî Cennet Efendi divanı*. <https://acikerisim.cumhuriyet.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12418/12163/Fenayi%20C>

ennet%20Efendi%20Divan%C4%B1.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden 14.02.2023 tarihinde alınmıştır.

Yücel, E. (2002). *Çiçekler ve yer örtücüleri*. Etam Matbaa Tesisleri.

Yüksel, D. (2007). *Gaziantep ve çevresinde doğumla ilgili inanış ve uygulamalar*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi.

<https://www.evimdergisi.com.tr/siklamen-cicegi-bakimi-nasil-yapilir-siklamen-cicegi-ozellikleri>

Erişim Tarihi: 02.03.2023

Sonnotlar

¹ Osmanlı bahçeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Atasoy, 2002, s. 25-53, 219-269, 271-329. Ayrıca bkz. Ayvazoğlu, 1999, s. 100-101.

² Osmanlı devrinde bahçe kültürü ve çiçekçilikle ilgili pek çok şükûfenâme (çiçek risalesi); müstakil lale risaleleri, karanfilname risaleleri vb. kaleme alınmıştır. Bu eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Atasoy, 2002, s. 341-352. Ayrıca şükûfenâmeler için bkz. Ayvazoğlu, 1996, s. 268-269; Kahraman, 2014.

³ Hz. Peygamber'in kızı Hz. Zeyneb'in na'sının sidr ve kâfur ile yıkanması ve tekfin edilmesi hakkında bkz. Buhari, Cenâiz, 8, 9, 13.

⁴ Buhur takdimesi hakkında ayrıca bkz. Güç, 2003, s. 223-224.

⁵ Ağırşak, yassı nesne demektir. Yün eğirmede kullanılan, ortası delik kemik veya odun gibi çeşitli malzemelerden yapılmış yassı malzemeye de denir. Buhurumeryem bitkisinin toprak altındaki kökü, yuvarlak yumrusu hayvanın testislerine benzetildiği için domuz ağırşığı olarak da isimlendirilmiştir. (Şemseddin Sâmî, 1989, s. 40, 282) Türkçe Sözlük'te "yün veya iplik eğrilen iği ağırlaştırmak için alt ucuna geçirilen yarım küre biçiminde, ortası delik ağaç veya kemik parça" anlamının yanında "teker biçiminde yassı nesne, kurs" manası da bulunmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 43).

⁶ Şemseddin Sâmî, 1989, s. 282; Ayrıca bkz. Türk Dil Kurumu, 2009, s. 1555.

⁷ Çiçeğe verilen farklı isimler ile ilgili olarak ayrıca bkz. Tuzlacı, 2011, 930-931.

⁸ Buhurumeryemin yetiştirilmesinde dikkat edilecek hususlar hakkında şükûfenâmelerde verilen bilgiler hakkında bkz. Kahraman, 2014, s. 185-186. Ayrıca şükûfecilerin buhurumeryeme verdikleri isimler hakkında aynı eserde bilgi verilmektedir. Kahraman, 2014, s. 91.

⁹ Burhân-ı Kâti'da yer alan "Yarakan illetine nafidir" bilgisi de sarılık tedavisinde kullanıldığını teyit etmektedir. Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 96.

¹⁰ Bu uygulama, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaygın olarak kullanılan doğumla ilgili bir gelenektir. Konu ile ilgili olarak bkz. Ulusoy, 2021, s. 52; Tanyıldızı, 2015, 1077; Yergin, 2021, s. 47; Taşhan-Boybay Koyuncu, 2018, 150-155.

¹¹ Ayetlerle ilgili değerlendirmeler için bkz. Gökür, 2009, s. 98-103.

¹² Divan şiirinde çiçekler üzerine yapılmış çalışmalarda buhurumeryeme de yer verilmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz. Bayram, 2001: 783-784; Erdoğan, 2022: 94-98.

¹³ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz. Gelibolulu Âlî, K. 67/19; A. Mustafa Sâmî, K. 11/18; Bosnalı Sabit, K. 11/13.

¹⁴ Cem'i'nin buhurumeryemi söz konusu ettiği başka bir beyitte ise duyduğu güzel haber karşısında sevinçten külahını göklere fırlatan kimse teşbihi bulunmaktadır. bkz. Cem'i K. 16/8.

¹⁵ Konuyla ilgili diğer beyitler için bkz. Cevri, K. 30/45; Mezâkî, G. 170/3; Kâtibzâde Sâkîb Divanı, Tar., 3/15; Divan-ı İzzet ve Nigârname, K. 2/21; Numan Mâhir, G. 136/3; Ravzî, G. 374/3; Ş. Yahyâ, G. 236/2.

¹⁶ "Beyaz el" anlamındadır. Hz. Musa, Allah'ın emri ile elini koynuna sokmuş, çıkardığında eli güneş gibi parlamıştır. Bu mucize Kur'ân-ı Kerîm'de, A'râf 7/108; Tâhâ 20/22; Şuarâ 26/33; Neml 27/12; Kasas 28/32'de zikredilmiştir.

¹⁷ Peygamber çiçeği kökü de denir. Etübbâ entile ve cedvâr-ı Rûmî dahi derler. Doğan, 2012, s. 155.

¹⁸ Konuyla ilgili ayrıca bkz. Çâyname-i Seyyid Nigârî, 177; Fasîhî, K. 1/49; Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, K. 20/23.

¹⁹ Ayrıca bkz. Hâtif, Ş. 13/3.

²⁰ Sakız Gülünün Latince adı "Rosa Damascena" olup Isparta Gülü, Pembe Yağ Gülü, Yağ Gülü ve Şam Gülü adlarıyla da bilinmektedir. Pembe renkli, yarım katmerli ve kuvvetli kokulu, çok yıllık, dikenli ve kışa dayanımı yüksek bir bitkidir. (Çetinkaya Karafakı & Karafakı, 2013, s. 12)

²¹ Konuyla ilgili ayrıca bkz. Nebzî G. 345/4; Azmîzâde Hâletî, G. 522/3; Hayâlî, G. 96/4.

²² Konuyla ilgili ayrıca bkz. Sünbülzade Vehbî, G. 269/6.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Doç. Dr. Melek DİK MEN

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)’nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.